

FATABUREN

Nordiska museets och Skansens årsbok

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK

1964

Redaktion:

GÖSTA BERG · SAM OWEN JANSSON

MARSHALL LAGERQUIST

Redaktör: Marshall Lagerquist

Omslagets färgbild visar det halländska julbordet, som traditionellt står dukat under helgen i Oktorpsgårdens ryggåstuga på Skansen. Se Kerstin Sjöqvists uppsats Kulturbistorisk jul på Skansen i denna årsbok.

Das Umschlagbild zeigt eine rekonstruierte alte Weihnachtstafel aus der Provinz Halland in Südwestschweden. Zu jedem Weihnachtsfest wird diese Tafel in dem Rauchstubenhaus des halländischen Oktorpshofes, welcher im Jahre 1896 im Freilichtmuseum Skansen wiedererrichtet wurde, gedeckt. Siehe den Aufsatz Kulturgeschichtliches Weihnachtsfest auf Skansen von Kerstin Sjöqvist in diesem Jahrbuch.

Tryckt hos Boktryckeri Aktiebolaget Thule, Stockholm 1964
Klichéerna från Grohmann & Eichelberg AB, Stockholm

FRÅN FORSKNINGSFÄLTET

SVENSK LANDSBYGD I OMVANDLING

De som bor i städer och tätorter har väl dagligen erfarenhet av det växande samhällets olägenheter. Svårigheter att få bostad eller en bostad lämpad till familjens storlek, köande och trängsel på bussar, tåg och spårvagnar, långa resor mellan arbetsplats och bostad osv. Dessa påfrestningar i det vardagliga livet är yttringar av ett väldigt skeende, den svenska befolkningens omgruppering från landsbygd till städer och tätorter. Det är en process som pågått länge. Den började, när produktionen övergick till fabriker, som kunde framställa mera varor billigare och fortare, när det lönade sig bättre att köpa vad man behövde än att göra det själv. Fabriker, drog under 1800-talet till sig arbetskraft från landsbygden, särskilt de fattigaste jordlösa. På detta sätt minskade antalet svenskar som hade sin huvudsakliga utkomst av jordbruk, från 80 % vid 1800-talets mitt till ca 25 % år 1928. Denna tillbakagång var tidigare bara relativ. Landsbefolkningens antal minskade inte siffermässigt. Sedan 1940-talet har här emellertid inträtt en förändring. Nu är det verklig folkminskning och en mycket markant sådan. Det är denna som vi på sista tiden ofta i tidningarnas rubriker ser omtalas som "flykten från landsbygden" och som mer och mer börjar beröra oss alla personligen. För den som redan bosatt sig i staden känns den som en ökande press men också som en kraftfull, expansiv epok — som framåtskridande och utveckling. För den som bor kvar i bygder med många utflyttare, vilka förlorar sina arbetskrafter, oftast lika med den uppväxande ungdomen, ter det sig i stället som ett förtvinande — som en tillbakagång. De gamla som inte ser någon taga vid och föra arbetet på egen jord vidare, de ser en ond tid utan annat perspektiv än en hopplös kamp för ett liv och ett arbete, som deras barn inte längre vill dela.

FRÅN PASTORAL IDYLL

*Korna mjölkas. Gälö i Osterhaninge socken, Södermanland.
Foto från 1890-talet.*

Varför sker avfolkningen av landsbygden så snabbt nu? Sverige är ett utpräglat småbrukarland med nära 80 % av antalet brukningsdelar — gårdar och torp — i storleken upp till 10 hektar, ca 20% på 10—15 hektar och endast ca 2% över 50 hektar. Fram till 1939 var jordbrukspolitikens huvudändamål att av sociala och befolkningspolitiska skäl uppmuntra tillkomsten av småbruk. När den allmänna ekonomiska situationen förbättrades i slutet av 1930-talet, visade sig denna inställning allt annat än lämplig. Handelsns, industriens och servicenäringarnas behov av arbetskraft drog genom sin konkurrensförmåga folk ifrån de små jordbruken, som inte kunde erbjuda tillnärmelsevis samma utbyte av satsad arbetstid.

Ända sedan 1800-talets början har inom jordbruket skett en rationalisering av driftsformer, redskap och ägostruktur. Den maskinella driften har givetvis framför allt utvecklats på de större mera bärkraftiga jordbruken. Minskningen av aktivt sysselsatta inom jordbruken var mellan 1930 och 1950 i procenttal 40. Detta avspeglar en djupgående förändring inom jordbruket och innebär att

— TILL STORSTAD

Vällingby. Foto Olof Ekberg 1958.

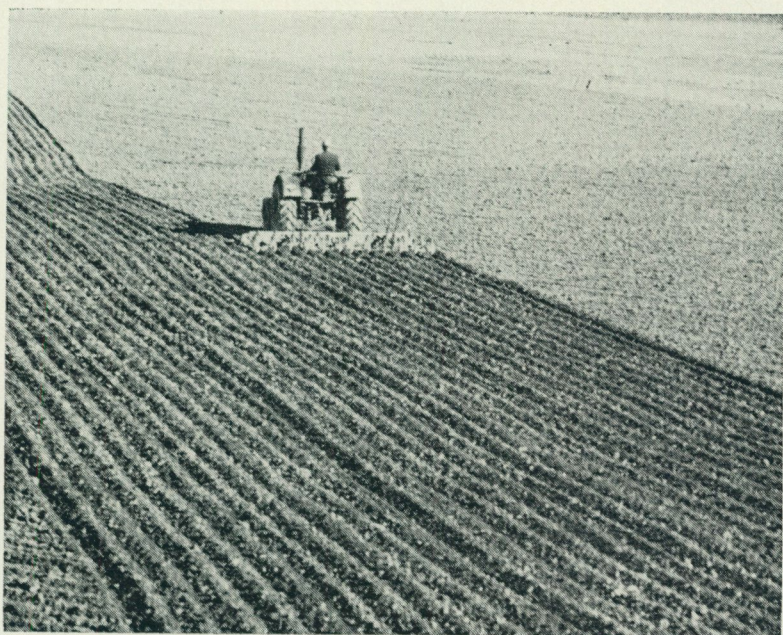
Runt Stockholm inom kommuner, som är eller för inte så länge sedan varit rena bondlandet, växer det fram höghusområden, ett uttryck för stadens behov av expansion. På samma sätt sker det överallt i landet kring städer och tätorter.

FRÅN OXE

Oxdragen fjäderharv. Mörkö, Södermanland. Foto Bertil Norberg 1956.

antalet arbetande på varje hektar jord har minskat från 25 till 18. Sammanläggningen av bruksdelar har orsakat en mindre del av den totala minskningen av personal i jordbruket. Huvudorsaken är driftens rationalisering och delvis mekanisering. Behovet av arbetskraft inom jordbruket har sålunda minskat mera på större, högrationaliserade gårdar i utpräglade jordbruksbygder. Här sker en befolkningsminskning på grund av bortrationaliserad arbetskraft. Småbruken återigen överges eller kommer att överges, därför att de är för små för att ge mot nuvarande krav svarande bärgning. I vissa trakter är denna utveckling katastrofalt snabb och hotar att lämna som resultat ett jordbruksnäringens ruinlandskap i form av ödegårdar och igenväxande åkrar, vilka buskar och skog snart återtager från den, vars farfar eller farfars far

— TILL TRAKTOR

Traktordriven harv. Ur filmen Såbäddens beredning 1953, Skogs- och lantbruksfilm, Stockholm.

Ända sedan 1800-talets början har inom jordbruket skett en rationalisering av driftsformer och redskap. Traktorernas antal har ökat från 20.000 år 1944 till 150.000 år 1959.

kanske röjde dem "från ris och rot". Statliga åtgärder har av riksdagen beslutats. Genom höjning av priserna på lantbruksprodukter skall utbytet av jordbruksarbetet höjas, genom maskinell drift och moderna metoder skall produktionen ökas, och genom sammanläggning av småbruk skall större, bärkraftiga gårdar bildas.

Denna utveckling har i kalla siffror framlagts i undersökningar, som utförts av Kungl. Lantbruksstyrelsen och lantbruksnämnderna i vissa län. I vissa delar av landet kommer mellan 30 och 50 % av bruksdelarna att läggas igen. Hittills har 61.000 hektar odlad jord tagits ur agrikulturell produktion, och det beräknas att ytterligare 300.000 har åkerjord och 200.000 har odlad jord

FRÅN HANDEDSKAP

*Slätterkarlar och räfserskor. Julita gård i Södermanland.
Foto från 1910-talet.*

kommer att gå samma öde till mötes fram till 1975. Omkring 90 % av denna areal skall användas för skogsproduktion. Enligt senaste uppgifter kommer ungefär en fjärdedel av den nuvarande åkerarealen att överföras till skogsbärande mark.

Allt detta innebär mycket betydande förändringar. Naturen förändras. Kulturbýgd förändras från landsbýgd till stadsbýgd eller från kulturbýgd till ödebýgd. De statliga ingreppen utgör försök att behärska denna utveckling och har letts i riktning mot allt mera omfattande planering. Från början en *jordbruksplanering* har den blivit en *samhällsplanering*. Våldiga problem möter, som berör snart sagt alla samhällsavsnitt. Även av kulturminnesvården och kulturforskningen måste såväl landsbýgdens omvandling i sin helhet som dess karaktär av en väsentlig fas i vår kulturutveckling registreras och studeras, och de kulturminnesvårdande intressena måste komma till tals. Här vilar ett stort ansvar på vederbörande myndigheter, Kungl. Jordbruksdepartementet,

— TILL MASKINER

Skördetröska med en avverkningskapacitet av upp till 30 säckar i timmen. Foto 1959.

Mekaniseringen av jordbruket har minskat behovet av arbetskraft. Där ett lag på omkring tio karlar och lika många kvinnfolk ombesörjde skörden förutom folk för slagtröskning sköts nu allt på en gång med en traktordriven skördemaskin och två man.

Kungl. Lantbruksstyrelsen och lantbruksnämnderna å ena sidan och de museala myndigheterna å den andra. När det gäller registrering av vad som sker, vilken bebyggelse som överges och försvinner, vilka bygder som förändras, hur många byggnader och vilka som lämnas att förfalla eller rivs, vilka områden av odlad mark som läggs igen och planteras med skog, i vilka bygder industrier förläggs och tätortsbebyggelse planeras och växer fram torde väl detta i mycket framgå ur myndigheternas arkiv. Hur det nya och mycket betydelsefulla kulturlandskap växer fram, som industrialismen och den moderna lantbrukstekniken under de senaste årtiondena skapat betingelser för, kräver givetvis sin sär-

*Jordbrukarfamilj. Danderyd inom Stor-Stockholm.
Foto G. Heurlin 1924.*

Myndigheterna har till följd av den kraftiga avgången av folk från jordbruket lagt upp ett rationaliseringsprogram, som bl. a. går ut på att garantera jordbrukets lönsamhet och som bygger på förutsättningen att svenskt jordbruk skall fortsätta som familjeföretag.

*Täckdikning av träda, andra spadgången.
Hycklinge i Östergötland. Foto från 1930-talet.*

Jordbruksrationaliseringens program innefattar också en förändring av metoder för att underlätta det tunga jordbruksarbetet.

BRYTA ÅKER

Nyodling. Lars Sjulsson och sonen Arvid Larsson bryter åker i Setsele, Malå socken i Lappland. Foto Ernst Mancker 1937.

skilda framställning utifrån teknologisk, ekonomisk, sociologisk och geografisk synpunkt. Men den kulturhistoriska får inte heller fattas. Etnologerna måste också följa denna process, inte bara museerna som samlare av kulturföremål och kulturminnesvårdare, utan också universitetens forskningsinstitutioner och museerna som datainsamlare. Etnologien, som universitetsämne kallad nordisk och jämförande folklivsforskning, har i vårt land i stort sett fötts av de strukturförändringar, som hade sin grund i jordbrukets rationalisering och industriens utveckling under 1800-talet. Det som nu sker är en senare fas av samma skeende. Skillnaden är endast att utvecklingen nu går snabbare och sker mera genomgripande. Varken kulturminnesbevarande åtgärder eller det museala bevarandet av miljöer och sakkultur kan räcka till att skildra denna

— OCH PLANTERA ÅKER MED SKOG

En åker som blir skog igen. Foto Gunnar Agrell 1962.

En fjärdedel av den nuvarande åkerarealen kommer att läggas igen och planteras med skog.

process i erforderlig utsträckning. Vi är nu bättre rustade än tidigare att med den moderna tekniken hjälpa skildra den svenska landsbygdens omvandling, som enligt alla prognoser kommer att bli helt genomgripande under den närmaste 10-årsperioden. Men medan man förut haft relativt god tid på sig att med minimala resurser utspridda under ca 50 år försöka fånga kulturlandskapets och kulturmiljöns förändringar, gäller det nu att jämsides med myndigheternas åtgärder skildra inte bara det synliga och påtagliga i processen, inte bara samla statistiska, ekonomiska och tekniska data utan mänskliga dokument i bild, ord och ljud, vilka talar om vad det innebär att uppleva en förtvinande landsbygds miljö eller dess omvandling till tätorter. Vad innebär denna om-

Ängsslåtter på Rösjöholm i Skåne. Foto Blomgren 1908.

Maskiner ersätter människor på åkrar och ängar i en omfattning som verkar otrolig. Hela arbetsgrupper och arbetsmoment försvinner — redskap, arbets- och festliv, föreställningar, seder och sånger med dem. Förändringarna av lantbrukets miljö blir oundvikliga och genomgripande.

ställning att bryta upp från bondemiljö för att inlemmas i stads-samhället? Vilka traditioner från det slutna lokala samhället medför den inflyttade och vad spelar dessa för roll i den nya miljön? Parallellt med de yttre statistiskt påvisbara företeelserna sker för individen och samhället ytterst betydelsefulla processer, som är betingade av inlärt beteende och inlärd värderingar, vilka har sin grogrund i landsbygdsmiljön och får sin historiska förklaring av dess förhållanden.

En av de ledande krafterna i jordbruksrationaliseringen, byråchefen i Kungl. Lantbruksstyrelsen Harald Ståhlberg har skrivit en artikel i Plan nr 6, 1962, som har titeln "Mental urbanisering". Härmed avser han den ändrade inställning som landsbygds-

Skördegille på Rösjöholm i Skåne. Foto Blomgren 1908.

befolkningen fått och får i och med att kommunikationerna i vidaste mening förbättras och byggs ut, och som yttrar sig i att man inte längre nöjer sig med de kontaktmöjligheter glesbygden med sina tätorter kan bjuda. Man far mindre tätorter förbi, när man vill göra uppköp, roa sig eller söka kulturella kontakter, eller också flyttar man till någon mera urbaniserad bygd. På så vis "dräneras" landsbygden och de mindre tätorterna på aktivitet och blir ännu mindre attraktiva. Man får en ond cirkel.

"I Sverige", skriver Ståhlberg, "har den mentala urbaniseringen gått mycket fort under senare år tack vare ökad biltäthet, bättre vägar, radio och TV — en större värld har bringats inom syn- och räckhåll. — Särskilt intensiv är den självfallet i Stockholms län, där väl nu även de avlägsnaste bosättningarna i Roslagen och skärgården är berörda. Men den har också nått långt ut i skogsbygderna i andra län. Inom allra största delen av de här glesbygdsområdena kan självfallet inte någon 'fysisk urbanisering' — någon utveckling av icke-agrikulturella näringar — ske. Det

är m. a. o. områden, där de ekonomiska lagarna inte längre torde räcka till att förklara, vad som händer och kommer att hända i form av avfolkning och nedläggning av jordbruk. I konsekvens härmed torde inte heller problemen kunna lösas genom att enbart förbättra de ekonomiska villkoren för befolkningen”.

Innebörden av mental urbanisering är med här anförda definition knappast klar. Den mentala urbaniseringen torde knappast vara ett faktum enbart i och med att ett större antal bilar, radio- och TV-apparater börjar fungera inom en viss bygd, vilket säkert inte författaren heller har menat; begreppet bör väl rimligtvis rymma åtskilligt mera. Att dylika företeelser studeras och diskuteras är i varje fall väsentligt ur flera synpunkter. Bl. a. är det viktigt att man är uppmärksam på att det finns många faktorer sammanhängande med kulturmiljön, som sätter ekonomiska lagar ur spel. Chefen för Kungl. Lantbruksstyrelsens jordbruksrationalisering generaldirektör Hans Wetterhall har i Plan nr 3, 1950 berört dessa problem. I ”Jordbruksplanering — landsbygdsplanering” har han givit en nyanserad syn på just den s. k. mentala urbaniseringen. Han skriver sålunda: ”Parallellt med de yttre eller åtminstone statistiskt påvisbara företeelser (industrialisering, koncentrerings till tätorter o. dyl.), som vanligen inrymmer i begreppet urbanisering, går djupgripande miljöförändringar. Jag vill här inskjuta, att det finns en vidare tolkning av begreppet urbanisering, använd av P. H. Landis m. fl., som innebär att det inte är befolkningstäthet o. dyl. utan seder och vanor, tänkesätt och livsföring, som bör vara avgörande vid åtskiljandet mellan ’urban’ och ’rural’, mellan ’stadsmässigt’ och ’landsbygds-mässigt’. Jag föredrar att röra mig med detta vidare begrepp i den fortsatta diskussionen av landsbygdsproblem och landsbygdsplanering. Med Landis utgångspunkter får man nämligen enligt min mening bättre grepp på problemställningen, särskilt beträffande jordbruksbygderna och deras samhällsbildningar. Ett problem, som alltmer träder i förgrunden vid jordbruksplanering lika väl som vid bebyggelseplanering, är bysamhällenas utveckling och utformning, om vars sociala innebörd och följder för vår tids människor man i själva verket vet mycket litet. Våra storbyar tillhör landsbygdens social- och kulturmiljö, även om de vuxit ut till att vara

samlad bebyggelse med ett eller annat tusental invånare, och jag menar, att bysamhällena även efter all sanering och uppbyggnad bör ha sin särprägel av den miljön. — Om man nu vill forma ut målsättningen för ett konstruktivt handlande synes det mig värdefullt, ja, nödvändigt att se problemen av i dag mot bakgrunden av utvecklingen genom tiderna.”

Utan tvivel har Kungl. Lantbruksstyrelsens och lantbruksnämndernas representanter redan en rik erfarenhet av detta. Hur landsbygdens kulturmiljöer omvandlas och hur de lever kvar mentalt i form och vanor, seder och värderingar hos dem som flyttar till städer och tätorter borde ytterligare belysas. Vad de spelar och kommer att spela för roll för stadsbygdsmiljöns utformning är kulturfrågor i vidaste bemärkelse — och väsentliga även för kulturhistorisk forskning, eftersom det är förändringar som kommer att prägla både vårt yttre och inre liv, vår livsföring, våra föreställningar och värderingar.

Redan har det svenska museiväsendet samlat ett rikt material till belysande av den svenska kulturmiljöns utveckling sedan 1800-talets mitt, och i någon utsträckning har detta också kunnat bearbetas. Nu krävs ytterligare insatser — och resurser.

Anna-Maja Nylén

Summary

The changing Swedish countryside

The urbanization of Swedish society, the depopulation of the countryside, and the decrease in the area of cultivated land, which is accelerated by the national farming policy begun in 1939, create considerable problems for folk-life research and for the authorities who are concerned with the preservation of cultural monuments. Buildings, traditional methods and tools, customs, folk-tales and songs are disappearing as people move. Greater resources than ever before are now needed so that all these things can be recorded before they disappear. But there are now new subjects for research, the people who have left the countryside and moved to large towns and other densely-populated areas. What customs and ways of thinking from their former way of life do they take with them into their new environment? Even some town planners have begun to realize that successful town planning must relate problems to a background knowledge of the customs and ways of life of the older communities. A much greater responsibility has thus been placed on the people who conduct research into old customs and ways of life and so they must be given greater resources.